

**ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Сімонович Давид Володимирович

УДК 343.102

**ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ
У ДОСУДОВИХ СТАДІЯХ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ УКРАЇНИ**

Спеціальність 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків – 2011

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Харківському національному університеті внутрішніх справ, Міністерство внутрішніх справ України.

Науковий керівник: доктор юридичних наук, доцент
Бандурка Олександр Олександрович,
Інститут права імені князя
Володимира Великого Міжрегіональної
академії управління персоналом,
професор кафедри адміністративного права.

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, доцент
Слінько Сергій Вікторович,
Харківський національний університет
внутрішніх справ, доцент кафедри
кримінального процесу Навчально-наукового
інституту права та масових комунікацій;

кандидат юридичних наук, доцент
Гмирко Валерій Петрович,
Академія митної служби України,
декан юридичного факультету.

Захист відбудеться 21 травня 2011 року о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.700.01 у Харківському національному університеті внутрішніх справ (61080, м. Харків, проспект 50-річчя СРСР, 27).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Харківського національного університету внутрішніх справ (61080, м. Харків, проспект 50-річчя СРСР, 27).

Автореферат розісланий 20 квітня 2011 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л. В. Могілевський

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Немає сумніву, що європейський вибір України – це шлях забезпечення свободи людини в умовах державної організації, піднесення її гідності, економічного процвітання і соціальної захищеності, захисту та гарантії фундаментальних прав і свобод.

Однак саме поняття «європейські стандарти забезпечення прав» до останнього часу було маловивченим навіть на загальному теоретичному рівні, а тим більше – в теорії кримінального процесу. Кримінально-процесуальний кодекс України (далі – КПК) прийнятий півстоліття тому за тоталітарного режиму, отож ні його норми, ні практика їх застосування не зорієнтовані на європейські стандарти дотримання прав, а у судовому процесі переважало тотальне заперечення самостійного юридичного значення цих прав.

Між тим, зважаючи на інтеграцію України до європейської спільноти, де існують давні правові традиції дотримання прав людини, питання щодо європейських стандартів у кримінальному процесі, у якому права людини піддаються найбільшим обмеженням, вкрай актуальне.

Україна, ратифікувавши 17 липня 1997 року Конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод від 4 листопада 1950 року (далі – Конвенція – Д. С.), визнала обов'язковою для себе юрисдикцію Європейського суду з прав людини. Українські правники мають не відступати від положень Конвенції і спиратися у своїх рішеннях на практику суду щодо розгляду справ про порушення прав людини. Від того, наскільки будуть підготовленими у цій царині українські юристи, залежить, чи зможе наша держава перейти від розмов про європейську інтеграцію до практичних кроків у цьому напрямі.

Сказане актуалізує вироблення науково обґрунтованих рекомендацій щодо застосування у слідчій практиці Євроконвенції та Рішень Європейського суду з прав людини.

Варто зауважити, що окремі аспекти окресленої проблематики вже розглядалися у вітчизняній юридичній науці, що дає підстави говорити про певний ступінь наукової розробленості теми. Так, ще за часів СРСР опубліковано низку робіт стосовно співвідношення міжнародного права про права людини і вітчизняного кримінально-процесуального права; це праці К. Ф. Гуценка, В. І. Камінської, М. М. Короткого, В. М. Кудрявцева, Є. Г. Ляхова, С. О. Малініна, М. С. Строговича, Д. І. Фельдмана та інших. Інтерес до співвідношення міжнародних стандартів і внутрішньодержавних норм відчутно зріс у 90-х роках минулого століття. Саме тоді в Україні з'явилися дослідження, присвячені реалізації міжнародних документів про права людини в українському законодавстві і практиці їх застосування. Очевидну зацікавленість викликають позиції, висловлені з цих питань такими українськими дослідниками як О. М. Бандурка, О. А. Банчук, В. Д. Берназ, А. П. Бущенко, А. Ф. Волобуєв, С. О. Заїка, С. В. Ільченко, С. О. Калініна, О. В. Капліна, В. В. Лисенко, В. Т. Маляренко, С. М. Міщенко, В. В. Назаров,

І. В. Сервецький, С. В. Слінько, І. В. Строков, В. М. Тертишник, З. М. Теслюк, В. В. Тіщенко, В. М. Трубніков, С. В. Шевчук, В. П. Шеломенцев, О. Г. Шило, В. П. Шпонька, А. Ю. Шумилов, Ю. П. Янович та інші.

Однак поза увагою вчених залишилося чимало проблемних питань, зокрема й переосмислення ролі європейських стандартів на досудових стадіях кримінального процесу.

Викладені обставини унаочнюють необхідність комплексного дослідження обраної теми дисертаційного дослідження і свідчать про її актуальність

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження ґрунтується на положеннях Указу Президента України від 10 травня 2006 року № 361/2006 «Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до Європейських стандартів» (розділ 3); Указу Президента України від 8 квітня 2008 року № 311/2008 «Про концепцію реформування кримінальної юстиції України»; роботу виконано відповідно до п. 4, 17 Пріоритетних напрямів наукового забезпечення органів внутрішніх справ України на період 2010 – 2014 рр., затверджених Наказом МВС України від 29 липня 2010 року №347, та п. 9.1, 9.3 Пріоритетних напрямів наукових досліджень Харківського національного університету внутрішніх справ на 2006–2010 рр.

Мета і завдання дослідження. Мета дослідження полягає у тому, щоб на основі аналізу сучасних тенденцій розвитку кримінально-процесуального законодавства, практики кримінально-процесуальної діяльності вітчизняних правоохоронних органів, практики Європейського суду з прав людини розкрити проблеми реалізації європейських стандартів забезпечення прав людини на досудових стадіях кримінального процесу України.

Для досягнення поставленої мети слід вирішити такі основні завдання:

- з'ясувати поняття, правову природу європейських стандартів забезпечення прав людини у кримінальному процесі;
- розглянути систему та функціональне призначення європейських стандартів забезпечення прав людини у кримінальному процесі;
- охарактеризувати стан дотримання права на свободу і особисту недоторканність у досудових стадіях кримінального процесу України;
- проаналізувати правову регламентацію та реалізацію права на повагу до приватного і сімейного життя як європейського стандарту забезпечення прав людини у досудових стадіях кримінального процесу України;
- розкрити поняття та складові права на справедливий судовий розгляд як європейського стандарту забезпечення прав людини у кримінальному процесі;

– встановити особливості права на «розумні» строки кримінального провадження як європейського стандарту забезпечення прав людини на досудових стадіях кримінального процесу України;

– розробити пропозиції щодо удосконалення забезпечення прав людини на досудових стадіях кримінального процесу в Україні на рівні європейських стандартів.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають, розвиваються і припиняються на досудових стадіях кримінального процесу.

Предмет дослідження становлять європейські стандарти забезпечення прав людини на досудових стадіях кримінального процесу України.

Методи дослідження зумовлені метою і завданнями роботи, її об'єктом та предметом. Методологічною основою дослідження став загальний діалектичний метод наукового пізнання реально існуючих явищ, типові загальнонаукові, а також спеціальні методи: історико-правовий (дослідження генези законодавства про європейські стандарти забезпечення прав людини у кримінальному процесі України – підрозділ 1.1); логіко-юридичний, аналіз, синтез (визначення поняття, правової природи європейських стандартів забезпечення прав людини у кримінальному процесі України – підрозділ 1.2), порівняльний, функціональний (підрозділ 1.3). Системно-структурний, узагальнення, структурно-функціональний та метод дедукції було використано у ході встановлення особливостей застосування окремих європейських стандартів забезпечення прав людини у кримінальному процесі України – підрозділи 2.1, 2.2, 3.1, 3.2, 4.1, 4.2). Застосовувались методи конкретно-соціологічних досліджень: вивчення кримінальних справ, анкетування, опитування. Всі методи дослідження використовувались у взаємозв'язку та взаємозалежності, що забезпечило всебічність, повноту та об'єктивність дослідження, достовірність та обґрунтованість отриманих наукових результатів.

Науково-теоретичне підґрунтя дисертації склали праці з філософії, соціології, історії, загальної теорії права, конституційного, міжнародного, європейського, кримінального, кримінально-процесуального права, у тому числі й зарубіжних дослідників.

Нормативну основу роботи склали Конституція України, чинне кримінальне та кримінально-процесуальне законодавство України, постанови Пленуму Верховного Суду України, проекти КПК України, законодавство держав – членів Ради Європи, окремі законодавчі акти колишнього СРСР, Рішення Конституційного Суду України, Рішення Європейського суду з прав людини.

Емпіричну основу роботи становлять результати опитування 300 слідчих ОВС та результати вивчення і узагальнення 350 кримінальних справ, розглянутих судами Харківської, Дніпропетровської, Запорізької областей і Автономної Республіки Крим у 2008-2010 роках, статистичні дані Верховного Суду України.

Певне значення для дослідження мав також особистий досвід дисертанта на посаді слідчого органів внутрішніх справ.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що ця робота є одним із перших у теорії кримінального процесу комплексним монографічним дослідженням, в результаті якого обґрунтовано нові наукові положення й пропозиції щодо удосконалення реалізації європейських стандартів у сфері прав людини на досудових стадіях кримінального процесу України. Наукова новизна полягає у наступних положеннях, що виносяться на захист:

вперше:

– сформульовано функції, які виконують європейські стандарти забезпечення прав людини у кримінальному процесі: виявлення та усунення прогалин і колізій кримінально-процесуального законодавства у частині забезпечення прав людини; орієнтування при формуванні кримінально-процесуального законодавства; встановлення меж примусового втручання державних органів у права людини у ході кримінального провадження; відновлення порушених прав людини у сфері кримінального судочинства; забезпечення поваги державних органів до прав людини; встановлення меж гарантування конвенційних прав людини; контролю за забезпеченням органами кримінального судочинства конвенційних прав людини.

– обґрунтовано висновок, що затримання і взяття під варту можуть бути визнані правомірними тільки за наявності достатньої (обґрунтованої) підозри у вчиненні злочину. Така підозра повинна ґрунтуватися на наявності об'єктивного інформаційного зв'язку між певною особою і подією злочину, що виправдовує відхід від стандарту поваги до свободи особи.

– доведено необхідність урахування судом при продовженні строків тримання особи під вартою, окрім обставин кримінальної справи, також «старанність» органів досудового розслідування у ході провадження процесуальних дій. «Старанність» визначається співвідношенням можливого обсягу виконання процесуальної діяльності та обсягу процесуальної діяльності, фактично виконаної за певних умов у конкретно визначений проміжок часу.

удосконалено:

– визначення поняття європейських стандартів забезпечення прав людини у кримінальному процесі, під якими варто розуміти положення, що відображають загальні принципи і практику забезпечення прав людини, встановлені Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод і протоколами Ради Європи до неї, а також ухваленими на її основі рішеннями Європейського суду з прав людини (судові прецеденти) і є обов'язковими для виконання національними компетентними органами під час кримінального судочинства. До поняття європейських стандартів включена така ознака як відображення у них загальних принципів забезпечення прав людини у кримінальному судочинстві;

– обґрунтування доцільності тлумачення понять «житло», «інше володіння особи» з урахуванням конкретних обставин кримінальної справи, що розслідується;

– позицію щодо виправданості оцінювати «розумність» тривалості досудового кримінального провадження у кожному випадку окремо з огляду на конкретні обставини. За дотриманням права на «розумні строки» досудового слідства повинен слідкувати прокурор, який здійснює нагляд за законністю;

– теоретичне положення щодо встановлення правомірності обмеження права на свободу і особисту недоторканність органами досудового розслідування тільки на підставі закону і відповідно до закону. Шляхом аналізу практики Європейського суду з прав людини доведено, що правомірність обмеження вказаного права визначається не тільки з урахуванням наявності дозволу на обмеження у законі, а й відповідністю останнього вимогам доступності, передбачуваності та чіткості.

дістали подальшого розвитку:

– положення теорії кримінального процесу щодо судового контролю за обмеженням права на свободу і особисту недоторканність. Спираючись на практику Європейського суду з прав людини доведено, що через «розумні» проміжки часу після взяття особи під варту суд автоматично має перевіряти правомірність подальшого тримання такої особи під вартою.

– обґрунтування позиції про невідповідність визначеного у КПК України максимального строку затримання на 72 години за відсутності судового контролю міжнародним стандартам забезпечення прав людини у сфері кримінального судочинства. З огляду на практику Європейського суду з прав людини встановлено, що максимально допустимий строк затримання за відсутності судового контролю має становити 2 дні або 48 годин справи.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості використання їх у:

– науково-дослідній діяльності – як основу для подальшої розробки положень і рекомендацій з питань реалізації європейських стандартів забезпечення прав людини на досудових стадіях кримінального процесу України;

– правотворчій діяльності – з метою вдосконалення законодавства щодо правової регламентації євростандартів;

– навчальному процесі – при підготовці відповідних розділів підручників, навчальних посібників (акт впровадження від 25.10.2010 року);

– практичній діяльності суб'єктів кримінального процесу на його досудових стадіях.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації оприлюднені на науково-практичному семінарі «Проекти КПК та проблеми сучасного стану кримінально-процесуального законодавства» (Харків, 2008), науково-практичній конференції «Актуальні проблеми науки в дослідженнях молодих учених» (Харків, 2009), міжнародній науково-практичній конференції

«Правове регулювання суспільних відносин: актуальні проблеми та вимоги сьогодення» (Запоріжжя, 2010).

Публікації. Основні результати дослідження викладено у п'яти статтях, опублікованих у фахових виданнях; а також трьох публікаціях у збірниках матеріалів конференцій.

Структура дисертації обумовлена метою та завданнями дисертаційного дослідження. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, що містять вісім підрозділів, висновків до кожного розділу, загального висновку, додатків та списку використаних джерел. Повний обсяг роботи становить 225 сторінок, із них основний текст дослідження – 182 сторінки, список використаної літератури містить 290 найменувань і займає 36 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність теми дисертаційного дослідження, визначаються мета і завдання, його об'єкт і предмет, методологічні та емпіричні основи, розкривається наукова новизна роботи, апробація отриманих наукових результатів.

Розділ 1 «Сутність європейських стандартів забезпечення прав людини у кримінальному процесі України» складається з трьох підрозділів.

Підрозділ 1.1 *«Гене́за законодавства про європейські стандарти забезпечення прав людини у кримінальному процесі України»* присвячено аналізу окремих законодавчих кроків, зроблених Україною для гармонізації кримінально-процесуального законодавства з вимогами європейських стандартів захисту прав людини. Основну увагу зосереджено на ратифікованій Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, відповідних положеннях Конституції України, Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», а також Концепції вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів та Концепції реформування кримінальної юстиції України. Доведено, що норми чинних нормативно-правових актів України у сфері кримінального судочинства (Кримінально-процесуальний кодекс, Закони України «Про міліцію», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», «Про Службу безпеки України») мало відповідають європейським стандартам забезпечення прав людини.

Наголошено, що вироблення науково обґрунтованих рекомендацій щодо реформування кримінального судочинства України відповідно до європейських стандартів прав людини можливе лише на підставі системного вивчення останніх, переосмислення усталених підходів до правозастосування.

У підрозділі 1.2 *«Поняття та правова природа європейських стандартів забезпечення прав людини у кримінальному процесі»* на основі опрацювання існуючих у теорії кримінального процесу

визначень поняття міжнародних стандартів забезпечення прав людини сформульовано авторську дефініцію міжнародних стандартів забезпечення прав людини у сфері кримінального судочинства – звід основних принципів забезпечення прав людини, встановлених міжнародними нормативно-правовими актами, які є обов'язковими для виконання всіма національними органами під час кримінального судочинства у разі їх ратифікації Верховною Радою України.

Розкрито характер класифікації міжнародних стандартів у досліджуваній сфері.

На основі вивчення теоретичних поглядів на європейські стандарти забезпечення прав людини у кримінальному процесі запропоновано визначити європейські стандарти забезпечення прав людини у кримінальному процесі як положення, що відображають загальні принципи і практику забезпечення прав людини, встановлені Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод і протоколами Ради Європи до неї, а також ухваленими на її основі рішеннями Європейського суду з прав людини (судові прецеденти), і є обов'язковими для виконання національними компетентними органами під час кримінального судочинства.

Обґрунтовано висновок про те, що характер загальновизнаності вимог європейських та міжнародних стандартів визначається не статусом таких стандартів, існуючих автономно, а ставленням держави й громадянського суспільства до цих вимог як загальновизнаних. Тож допоки не буде чітко встановлена позиція держави, вимоги європейських та міжнародних стандартів носитимуть формальний (декларативний) характер і по суті ігноруватимуться правозастосовниками у сфері кримінального судочинства: особою, яка провадить дізнання, слідчим, прокурором, суддею, які до того ж здебільшого навіть не мають можливості ознайомитися з рішеннями Європейського Суду з прав людини.

У підрозділі 1.3 *«Система та функціональне призначення європейських стандартів забезпечення прав людини у кримінальному процесі»* охарактеризовано систему європейських стандартів забезпечення прав людини у кримінальному судочинстві України, яку становлять: 1) право на свободу і особисту недоторканність (стаття 5 Конвенції); 2) право на повагу до приватного і сімейного життя (стаття 8 Конвенції); 3) право на справедливий судовий розгляд упродовж розумного строку (стаття 6 Конвенції).

Установлено, що функціями європейських стандартів забезпечення прав людини у кримінальному процесі є: виявлення та усунення прогалин і колізій кримінально-процесуального законодавства у частині забезпечення прав людини; орієнтування при формуванні кримінально-процесуального законодавства; встановлення меж примусового втручання державних органів у права людини під час кримінального провадження; відновлення порушених прав людини у сфері кримінального судочинства; забезпечення поваги державних органів до прав людини; встановлення меж гарантування конвенційних прав людини; контроль за забезпеченням органами кримінального судочинства конвенційних прав людини.

Розділ 2 «Право на свободу і особисту недоторканність як європейський стандарт забезпечення прав людини і його правова регламентація та реалізація у досудових стадіях кримінального процесу» складається з двох підрозділів.

У підрозділі 2.1 *«Поняття права на свободу і особисту недоторканність як європейського стандарту забезпечення прав людини у кримінальному процесі»* проаналізовано деякі рішення Європейського суду з прав людини («Гуццарді проти Італії», «Алтун проти Туреччини», «Бозано проти Франції», «Окалан проти Туреччини») і зроблено висновок, що право на свободу і особисту недоторканність доцільно розуміти як неподільний конгломерат. Синкретичний розгляд «свободи» та «недоторканності» є гарантією проти свавільного втручання матеріального чи процесуального характеру органів кримінального судочинства.

Аргументовано визначення права на свободу і особисту недоторканність – це встановлені у статті 5 Конвенції положення, що гарантують свободу і особисту недоторканність, а також ухвалені на її основі рішення Європейського суду з прав людини, котрі торкаються правозастосовної діяльності національних органів кримінального судочинства і є обов'язковими для виконання останніми.

Право на свободу і особисту недоторканність як європейський стандарт забезпечення прав людини у кримінальному процесі включає: право на свободу від свавільного затримання та взяття під варту; право бути позбавленим свободи тільки «на підставі закону»; право бути невідкладно повідомленим про причини затримання або взяття під варту; право бути позбавленим свободи протягом «розумного» строку; право на невідкладний судовий контроль за затриманням або взяттям під варту; право бути звільненим з-під варті до судового розгляду за наявності гарантій явки до суду; право на можливість оскаржити законність затримання або взяття під варту; право на компенсацію за незаконне затримання або взяття під варту.

Обмеження недоторканності особи у кримінальному процесі (у контексті європейського стандарту) – це суспільно зумовлена кримінально-процесуальна діяльність осіб, наділених спеціальною компетенцією із застосування заходів процесуального примусу у порядку, на підставах і у межах, установлених законом, у результаті якої порушується фізична, моральна, психічна цілісність, індивідуальна свобода, загальна свобода дій або особиста безпека учасника процесу, з метою вирішення завдань кримінального судочинства.

Дисертантом доведено, що критеріями законного обмеження у кримінальному процесі України права особи на свободу і особисту недоторканність є: 1) наявність законної і обґрунтовано порушеної кримінальної справи; 2) застосування обмеження тільки до осіб, процесуальний статус яких прямо встановлений законом; 3) наявність підстав і умов, передбачених законом; 4) наявність рішення відповідних посадових осіб, у випадку, коли це передбачено законом; 5) відповідність обсягу обмежень прав особи існуючій необхідності, зумовленої обставинами справи; 6)

дотримання меж «застосування» і меж «інтенсивності»; 7) досягнення мети, заради якої недоторканність особи обмежується.

У підрозділі 2.2 *«Правова регламентація та реалізація права на свободу і особисту недоторканність як європейського стандарту забезпечення прав людини на досудових стадіях кримінального процесу України»* вивчено окремі рішення Європейського суду з прав людини («Мюррей проти Сполученого Королівства», «Пунцельт проти Чехії» та ін.) і зроблено висновок, що затримання і взяття під варту можуть бути визнані правомірними лише за наявності достатньої (обґрунтованої) підозри у вчиненні злочину. Така підозра повинна припускати наявність об'єктивного інформаційного зв'язку між певною особою і подією злочину, що виправдовує порушення правила поваги до свободи особи.

Наголошено, що обґрунтована підозра у вчиненні злочину не може виправдовувати тривалий проміжок часу тримання особи під вартою. Тільки додатково виявлені факти за наявності обґрунтованої підозри можуть бути достатніми для ігнорування права особи бути звільненою з-під варти до судового розгляду, що передбачено п. 3 статті 5 Конвенції. Тому через «розумні» проміжки часу після взяття особи під варту суд автоматично повинен перевіряти правомірність подальшого тримання такої особи під вартою.

При вирішенні питання про продовження строків тримання особи під вартою суд має враховувати такі обставини: небезпеку, що особа втече; небезпеку втручання у процес встановлення істини у справі; необхідність превенції нових злочинів; необхідність підтримання суспільного порядку. Окрім вказаних обставин, суд повинен оцінити «старанність» органів досудового розслідування під час провадження процесуальних дій. «Старанність» визначається співвідношенням можливого обсягу виконання процесуальної діяльності та обсягу процесуальної діяльності, що фактично виконана за певних умов за конкретно визначений проміжок часу.

Аналіз дисертантом практики Європейського суду з прав людини (Рішення у справах «Амуур проти Франції», «Барановський проти Польщі», «Джесіус проти Литви», «Гусінський проти Росії», «Сліпста проти Латвії» та ін.), уможливив висновок, що правомірність обмеження права на свободу і особисту недоторканність визначається не лише з урахуванням наявності у законі дозволу на обмеження, а й відповідністю останнього вимогам правової «доступності», «передбачуваності» та «чіткості».

Порівняльне вивчення змісту норм КПК України та європейських стандартів у частині регламентації обмеження права особи на свободу і особисту недоторканність засвідчило, що максимальний строк затримання (72 години), передбачений статтею 106 КПК, за відсутності судового контролю не відповідає вимогам п. 3 статті 5 Конвенції, а також практиці Європейського суду з прав людини (Рішення у справах «Костер проти Нідерландів», «Броуган проти Сполученого

Королівства», «Хан проти Сполученого Королівства»). Максимально допустимий строк позбавлення свободи за відсутності судового контролю становить 2 дні або 48 годин.

У результаті аналізу емпіричних даних зроблено висновок, що вітчизняні органи досудового розслідування під час застосування кримінально-процесуального затримання порушують п. 3 статті 5 Конвенції. Із загальної кількості вивчених кримінальних справ у 90 % випадків строк затримання за відсутності судової санкції продовжувався більш ніж 48 годин. Доведено нагальну необхідність з метою забезпечення правомірного обмеження свободи і особистої недоторканності на досудових стадіях кримінального процесу привести положення статті 106 КПК України у відповідність з положеннями п. 3 статті 5 Конвенції та рішень Європейського суду з прав людини, ухвалених на її основі.

Розділ 3 «Право на повагу до приватного і сімейного життя як європейський стандарт забезпечення прав людини і його правова регламентація та реалізація у досудових стадіях кримінального процесу» складається з двох підрозділів.

Підрозділ 3.1 *«Поняття права на повагу до приватного і сімейного життя як європейського стандарту забезпечення прав людини у кримінальному процесі»* присвячено розкриттю цього поняття – це визначені у статті 8 Конвенції положення, що гарантують повагу до приватного і сімейного життя, до житла і кореспонденції, а також ухвалені на основі цієї статті Рішення Європейського суду з прав людини, котрі торкаються правозастосовної діяльності національних органів кримінального судочинства і є обов'язковими для виконання останніми.

Складовими права на «приватність» є: інформаційна приватність (сукупність обмежень щодо збору, обробки та розповсюдження персональних даних про особу), фізична приватність (сукупність обмежень щодо втручання у фізичний стан особи), комунікативна приватність (сукупність обмежень щодо втручання у комунікації особи), просторова (або територіальна) приватність (сукупність обмежень щодо втручання у житло та інше володіння особи).

У підрозділі 3.2 *«Правова регламентація та реалізація права на повагу до приватного і сімейного життя як європейського стандарту забезпечення прав людини на досудових стадіях кримінального процесу України»* охарактеризовано це право і наголошено, що воно не є абсолютним і може бути правомірно обмежене на досудових стадіях кримінального процесу України. Окремо звернуто увагу, що втручання державних органів у право, закріплене у статті 8 Конвенції, дозволяється лише згідно з законом, в інтересах національної і громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб, а також якщо таке втручання є необхідним у демократичному суспільстві. Проаналізовано окремі Рішення Європейського суду з прав людини стосовно дотримання цих критеріїв.

Розглянуто негативні та позитивні зобов'язання щодо невтручання органів кримінального судочинства у право на «приватність», особливості їх реалізації на досудових стадіях кримінального процесу в Україні.

На підставі Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Волохи проти України» доведено, що регламентація обмеження права на «приватність» комунікацій у вітчизняному кримінально-процесуальному законодавстві не відповідає статті 8 Конвенції, бо стаття 187 КПК України не встановлює часових меж накладення арешту на кореспонденцію і зняття інформації з каналів зв'язку, а також обов'язку органів кримінального судочинства інформувати особу про застосування щодо неї арешту на кореспонденцію та зняття інформації з каналів зв'язку, що унеможливує оскарження незаконного обмеження права на «приватність» комунікацій.

Розділ 4 «Право на справедливий судовий розгляд як європейський стандарт забезпечення прав людини у кримінальному процесі» складається з двох підрозділів.

У підрозділі 4.1 *«Поняття права на справедливий судовий розгляд як європейського стандарту забезпечення прав людини у кримінальному процесі»* встановлено, що право на справедливий судовий розгляд як європейський стандарт забезпечення прав людини у кримінальному процесі – це визначені у статті 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод положення, що гарантують справедливий судовий розгляд, а також ухвалені на основі цієї статті Рішення Європейського суду з прав людини, котрі торкаються правозастосовної діяльності національних органів кримінального судочинства і є обов'язковими для виконання останніми.

Вивчення окремих рішень Європейського суду з прав людини («Делькур проти Бельгії», «Федже проти Швеції», «Екбатані проти Швеції» та ін.), підтвердило, що зміст статті 6 Конвенції необхідно тлумачити широко, оскільки реалізація права на справедливий судовий розгляд має важливе значення для функціонування правової держави і демократичного суспільства.

Гарантії права на справедливий судовий розгляд можна диференціювати на фундаментальні (незалежність та неупередженість суду, публічність розгляду справи, розумність строків провадження у справі) та статусні (рівність та змагальність сторін у кримінальному процесі, право на правову допомогу). Фундаментальні гарантії спрямовані на створення можливості справедливого судового розгляду справи, статусні гарантії – на забезпечення паритету між сторонами під час провадження.

У підрозділі 4.2 *«Правова регламентація та реалізація права на «розумні» строки кримінального провадження як елементу права на справедливий судовий розгляд»* доведено, що встановлені кримінально-процесуальним законодавством України «жорсткі» строки не забезпечують дотримання нею п. 1 статті 6 Конвенції, хоча роз'яснення Конституційного Суду України та Верховного Суду України частково заповнюють прогалини кримінально-

процесуального законодавства України у частині регламентації розумних строків досудового провадження. Акцентовано увагу на критеріях розумності строків, сформульованих у Проекті Кримінально-процесуального кодексу від 10 грудня 2007 року (станом на 10 листопада 2009 року).

З огляду на зміст низки рішень Європейського суду з прав людини («Вемхоф проти Німеччини», «Ноймайстер проти Австрії», «Меріт проти України» та ін.), висловлено переконання, що «розумна» тривалість починається після: 1) винесення постанови про порушення кримінальної справи, навіть за фактом вчинення злочину, якщо із змісту постанови вбачається підозра певної особи; 2) фактичного затримання особи; 3) допиту підозрюваного; 4) притягнення особи як обвинуваченого; 5) допиту особи як свідка, якщо з протоколу допиту вбачається, що на момент допиту слідчий уже мав підозри щодо причетності до конкретного злочину.

Обґрунтовано доцільність оцінювати «розумність» тривалості досудового кримінального провадження у кожному випадку окремо з огляду на конкретні обставини справи, але за будь-яких обставин строк досудового слідства не повинен перевищувати меж необхідності, як того вимагає Конституційний Суд України.

Розвинуто погляди деяких українських учених про те, що на досудових стадіях кримінального процесу гарантами права на «розумні» строки мають бути прокурор і суд.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження сформульовано низку концептуальних положень, які відрізняються науковою новизною і свідчать про досягнення мети дослідження. У дисертації розв'язана конкретна наукова задача, що має істотне значення для науки кримінального процесу: вперше комплексно досліджено європейські стандарти забезпечення прав людини на досудових стадіях кримінального процесу України, на підставі чого отримані нові науково обґрунтовані результати, основні з яких наступні.

1. Міжнародними стандартами забезпечення прав людини у сфері кримінального судочинства є вироблені міжнародним співтовариством передові норми-принципи, що встановлюють статутне становище особи під час вирішення питання про порушення кримінальної справи, а також у ході провадження у ній.

2. Міжнародні стандарти забезпечення прав людини у сфері кримінального судочинства класифікуються на: 1) стандарти, що мають статус загальноновизнаних норм; 2) стандарти для осіб, щодо яких застосовані або можуть бути застосовані примусові заходи; 3) стандарти для осіб, що потерпіли від злочину; 4) стандарти у сфері ювенальної юстиції; 5) стандарти розвитку кримінального судочинства; 6) стандарти у сфері етики й гуманізації кримінального судочинства.

3. Вироблення науково обґрунтованих рекомендацій щодо реформування кримінального судочинства України відповідно до європейських стандартів прав людини можливе лише на підставі системного вивчення останніх, переосмислення усталених підходів до правозастосування

4. Європейськими стандартами забезпечення прав людини у кримінальному процесі є положення, що відображають загальні принципи і практику забезпечення прав людини, встановлені Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод і протоколами Ради Європи до неї, а також ухваленими на її основі рішеннями Європейського суду з прав людини (судові прецеденти) і є обов'язковими для виконання національними компетентними органами під час кримінального судочинства.

5. Систему європейських стандартів забезпечення прав людини у кримінальному судочинстві України складають: 1) право на свободу і особисту недоторканність (стаття 5 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод); 2) право на повагу до приватного і сімейного життя (стаття 8 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод); 3) право на справедливий судовий розгляд упродовж розумного строку кримінального провадження (стаття 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод).

6. Європейські стандарти забезпечення прав людини у кримінальному судочинстві виконують такі функції: виявлення та усунення прогалин і колізій кримінально-процесуального законодавства у частині забезпечення прав людини; орієнтування при формуванні кримінально-процесуального законодавства; встановлення меж примусового втручання державних органів у права людини під час кримінального провадження; відновлення порушених прав людини у сфері кримінального судочинства; забезпечення поваги державних органів до прав людини; встановлення меж гарантування конвенційних прав людини; контролю за забезпеченням, органами кримінального судочинства, конвенційних прав людини.

7. Право на свободу і особисту недоторканність як європейський стандарт забезпечення прав людини у кримінальному процесі включає: право на свободу від свавільного затримання та взяття під варту; право бути позбавленим свободи тільки «на підставі закону»; право бути невідкладно повідомленим про причини затримання або взяття під варту; право бути позбавленим свободи протягом «розумного» строку; право на невідкладний судовий контроль за затриманням або взяттям під варту; право бути звільненим з-під варту до судового розгляду за наявності гарантій явки до суду; право на можливість оскаржити законність затримання або взяття під варту; право на компенсацію за незаконне затримання або взяття під варту.

8. Затримання і взяття під варту можуть бути визнані правомірними тільки за наявності достатньої (обґрунтованої) підозри у вчиненні злочину. Така підозра повинна припускати наявність об'єктивного інформаційного зв'язку між певною особою і подією злочину, що виправдовує порушення правила поваги до свободи особи.

9.Складовими права на повагу до приватного і сімейного життя є: інформаційна приватність (сукупність обмежень щодо збору, обробки та розповсюдження персональних даних про особу), фізична приватність (сукупність обмежень щодо втручання у фізичний стан особи), комунікативна приватність (сукупність обмежень щодо втручання у комунікації особи), просторова (або територіальна) приватність (сукупність обмежень щодо втручання у житло та інше володіння особи).

10. Поняття «житло» та «інше володіння особи» органи кримінального судочинства мають тлумачити з урахуванням конкретних обставин кримінальної справи, що розслідується.

11. Регламентація обмеження права на «приватність» комунікацій у вітчизняному кримінально-процесуальному законодавстві не відповідає статті 8 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, бо стаття 187 КПК України не встановлює часових меж накладення арешту на кореспонденцію і зняття інформації з каналів зв'язку, а також обов'язку органів кримінального судочинства інформувати особу про застосування щодо неї арешту на кореспонденцію та зняття інформації з каналів зв'язку, що унеможлиблює оскарження незаконного обмеження права на «приватність» комунікацій.

12. Право на справедливий судовий розгляд як європейський стандарт забезпечення прав людини у кримінальному процесі – це визначені у статті 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод положення, що гарантують справедливий судовий розгляд, а також ухвалені на основі цієї статті Рішення Європейського суду з прав людини, котрі торкаються правозастосовної діяльності національних органів кримінального судочинства і є обов'язковими для виконання останніми.

13. Гарантії права на справедливий судовий розгляд можна диференціювати на фундаментальні і статусні. Фундаментальні гарантії спрямовані на створення можливості справедливого судового розгляду справи, статусні – на забезпечення паритету між сторонами під час провадження.

14. За дотриманням права на «розумні строки» досудового слідства повинен слідкувати прокурор, який здійснює нагляд за законністю. У відповідь на скаргу про затягування слідчим строків досудового слідства прокурор має встановити конкретний строк, протягом якого розслідування повинно бути завершено. Такий строк встановлюється з врахуванням складності справи, поведінки заявника і компетентних органів держави.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Сімонович Д. В. Розумні строки кримінального судочинства України у контексті європейських стандартів / Д. В. Сімонович // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2009. - №1. – С. 309-316.
2. Сімонович Д. В. Міжнародні стандарти з прав людини у сфері кримінального судочинства / Д. В. Сімонович // Право і суспільство. – 2010. - № 2. – С. 178-183.
3. Сімонович Д. В. Обмеження права на свободу і особисту недоторканність на досудових стадіях кримінального судочинства, в контексті європейських стандартів / Д. В. Сімонович // Вісник Запорізького юрид. ін-ту Дніпропетр. держ. ун-ту внутр. справ. – 2010. - № 4. – С 261-269.
4. Сімонович Д. В. Розмежування міжнародних та європейських стандартів з прав людини у кримінальному судочинстві / Д. В. Сімонович // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2010. - №4. – С. 400-410.
5. Сімонович Д. В. Функціональне призначення європейських стандартів забезпечення прав людини у кримінальному процесі / Д. В. Сімонович // Вісник прокуратури. – 2010. - № 12. – С. 67-73.
6. Сімонович Д. В. Європейські стандарти забезпечення прав людини у досудових стадіях кримінального процесу України / Д. В. Сімонович // Проекти КПК та проблеми сучасного стану кримінально-процесуального законодавства: матер. наук.-практ. семінару (Харків, 6 лютого 2008 р.). – Х.: Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2008. – С. 97-103.
7. Сімонович Д. В. Види міжнародних стандартів дотримання прав людини у сфері кримінального судочинства / Д. В. Сімонович // Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених: матер. наук.-практ. конф. (Харків, 23 травня 2009 р.). – Х.: Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2009. – С. 84-86.
8. Сімонович Д. В. «Розумність» строків як європейський стандарт забезпечення прав людини на досудових стадіях кримінального процесу / Д. В. Сімонович // Правове регулювання суспільних відносин: актуальні проблеми та вимоги сьогодення: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 27-28 травня 2010 р.). – Запоріжжя: Запорізька міська громадська організація «Істина», 2010. – С. 115-116.

АНОТАЦІЇ

Сімонович Д. В. Європейські стандарти забезпечення прав людини у досудових стадіях кримінального процесу України. – *Рукопис.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. – Харківський національний університет внутрішніх справ. – Харків, 2010.

Дисертацію присвячено дослідженню європейських стандартів забезпечення прав людини у досудових стадіях кримінального процесу України. Визначено поняття європейських стандартів забезпечення прав людини у кримінальному процесі, досліджено їх природу, систему та функціональне призначення. Досліджено правову регламентацію та реалізацію європейських стандартів забезпечення прав людини у досудових стадіях кримінального процесу. Розкрито зміст права на «розумні» строки досудового слідства як складової права на справедливий судовий розгляд.

Ключові слова: європейські стандарти забезпечення прав людини у кримінальному процесі; право на свободу і особисту недоторканність; право на повагу до приватного і сімейного життя; право на справедливий судовий розгляд; право на «розумні» строки досудового слідства.

Симонович Д. В. Европейские стандарты обеспечения прав человека на досудебных стадиях уголовного процесса Украины. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.09 – уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность. – Харьковский национальный университет внутренних дел. – Харьков, 2010.

Диссертация посвящена исследованию европейских стандартов обеспечения прав человека на досудебных стадиях уголовного процесса Украины. В работе проведен анализ теоретических представлений и законодательства о европейских стандартах обеспечения прав человека в уголовном процессе. Дано определение европейских стандартов обеспечения прав человека в уголовном процессе. Определена и проанализирована система европейских стандартов обеспечения прав человека в уголовном процессе.

В диссертации определено функциональное предназначение европейских стандартов обеспечения прав человека в уголовном процессе. Обосновано, что европейские стандарты обеспечения прав человека в уголовном процессе выполняют следующие функции: выявления и устранения пробелов и коллизий уголовно-процессуального законодательства в части обеспечения прав человека; ориентирования при формировании уголовно-процессуального законодательства; установления границ принудительного вмешательства государственных органов в права человека при осуществлении уголовного производства; обеспечения уважения государственных органов к правам человека; установление границ гарантирования конвенционных прав человека; контроль за обеспечением органами уголовного судопроизводства конвенционных прав человека.

Исследованы правовая регламентация и реализация европейских стандартов обеспечения прав человека на досудебных стадиях уголовного процесса. Обоснован вывод, что европейские стандарты обеспечения прав человека являются обязательными для выполнения государственными органами Украины на досудебных стадиях уголовного процесса.

Проведено исследование права на «разумные сроки» досудебного следствия. Установлено, что за соблюдением права на «разумные» сроки досудебного следствия должен наблюдать прокурор, осуществляющий надзор за законностью.

Ключевые слова: европейские стандарты обеспечения прав человека в уголовном процессе; право на свободу и личную неприкосновенность; право на уважение частной и семейной жизни; право на справедливое судебное разбирательство; право на «разумные сроки» досудебного следствия.

Simonovych D.V. The European standards of maintenance of human rights in pre-judicial stages of criminal procedure of Ukraine. – Manuscript.

The thesis for Candidate's Degree in Law in Speciality 12.00.09 – Criminal Procedure and Criminalistics; Judicial Examination; Operative Investigations Activity. – Kharkov National University of Internal affairs, Ukraine, Kharkov, 2010.

This dissertation researches the European standards of maintenance of human rights in pre-judicial stages of criminal procedure of Ukraine. The idea and nature of European standards of maintenance of human rights in criminal procedure are revealed in this work. In the dissertation the system of European standards of maintenance of human rights in criminal procedure and its functions are determined.

The dissertation researches the legal regulation and realization of the European standards of maintenance of human rights in pre-judicial stages of criminal procedure of Ukraine.

Key words: the European standards of maintenance of human rights in criminal procedure; the right to freedom and inviolability of person; the right to respect private and home life; the right to «reasonable terms» pretrial investigation.